

J. OTREMBSKIS

SVARBIAUSI LITUANISTIKOS UŽDAVINIAI

I. 1. Vienas svarbiausių lituanistikos uždavinių yra nustatyti literatūrinės kalbos pavyzdinę tartį.

Pavyzdingos tarties nustatymas yra pirmoji sąlyga lietuvių kalbos rašybą galutinai sutvarkyti: tam tikrus iki šiol neišspręstus rašybos klausimus galima bus spręsti, remiantis tartimi.

Ortoepijos komisija negali būti gausi: 3 asmenys, ne daugiau. Į šią komisiją turi įeiti visų pirma scenos aktoriai. Kalbininkai taip pat reikalingi, gal labiau kaip patarėjai be sprendžiamojo balso¹. Kalbininkai turi sudaryti paprastą, nepainų, be mokslinių įrodinėjimų praktišką ortoepijos vadovą ir žodynėlį. Pavyzdingos tarties turi laikytis, suprantama, scenos aktoriai, radijo pranešėjai ir lietuvių kalbos mokytojai.

Pavyzdingos tarties nustatymas pravers, tarp kitko, asmenims, pakeičiantiems savo gimtąją tarmę literatūrine kalba. Kalbotyros atžvilgiu bus naudinga žinoti, kokios tos kalbos ypatybės (ir kam) sudaro didesnių sunkumų.

2. Gerai žinome, kad tarmės gali atsiliepti ir iš tikrųjų visur atsiliepia literatūrinei kalbai. Kyla klausimas, ar dabartinėje literatūrinėje lietuvių kalboje galima pastebėti nukrypimą nuo normos dėl tarmių įtakos – ypač dabar, kada kultūriname gyvenime dalyvauja vis daugiau žmonių iš kaimo.

3. Lietuvos sostinė nuo II pasaulinio karo pradžios yra Vilnius, tuo pačiu laiku ir kultūrinio gyvenimo centras buvo perkeltas iš Kauno į Vilnių. Ar dėl to galima pastebėti tam tikrų pakeitimų literatūrinėje kalboje? Čia turiu galvoje visų pirma fonetinius reiškinius, labiausiai vokalizmą ir akcentuaciją.

II. Didžiulis darbas laukia lituanistų dialektologijoje.

1. Indoeuropiečių kalbotyrai reikalingi detalizuoti kai kurių tarmių aprašymai. Tai neatidėliotinas uždavinys, nes mūsų laikais tarmės, su dideliais visuomenės santvarkos ir kitais pakitimais, greit netenka savo būdingiausių ypatybių.

2. Lyginamoji ir istorinė leksikologija laukia dviejų kiek galint pilnesnių frazeologinių žodynų – vieno – žemaičių, o kito – aukštaičių tarmės.

¹ Mūsų nuomone, trijų asmenų komisija mažoka, ir kalbininkai turi turėti sprendžiamąjį balsą. Be to, lituanistika turi daug ir kitų ne mažiau svarbių uždavinių. – *Redakcinė kolegija.*

III. Lygiai svarbūs uždaviniai prieš lituanistus lietuvių istorinės dialektologijos srityje.

1. Jotvingių kalbos rekonstrukcija yra reikalinga tyrimui tų kalbų ir tarmių, kuriomis dabar kalbama senojoje jotvingių teritorijoje. Jotvingiai savo kaimynų anaipol nebuvo išžudyti, jie tikrai nutauto ir neteko savo kalbos. Jie pasidarė arba lietuviais, arba slavais: daugiausia lenkais, taip pat ir baltarusiais. Buvusi jotvingių žemė sudaro pietų Lietuvos dalį, kur kadaise buvo kalbama, o iš dalies ir dabar tebekalbama (daugiausia Lazdijų rajone) pietų dzūkų tarme. Iš tos buvusios jotvingių teritorijos tyrimo bus daugeriopa nauda. Galėsime sužinoti kai kurias iki šiol nepakankamai žinomas arba visai nežinomas jotvingių kalbos ypatybes. Be to, mes turėsime naują pavyzdį, kaip nyksta gimtoji kalba kitos kalbos naudai, kad ir giminiškos, bet vis tiek svetimos. Tai bus, be abejo, įdomus įnašas į substrato mokslą. Pietų dzūkų tarmę reikia tyrinėti, savaime suprantama, jų žemėje ir jų pačių tarpe, detalizuotai ir visapusiškai, o ne iš klausimų lapų. Mums labai reikalingas monografiškas ir tikslus šios tarmės aprašas.

Jotvingių kalbinėmis, archeologinėmis, istorinėmis ir etnografinėmis problemomis ypač domisi lenkų tyrinėtojai, kurie 1961 m. net mokslinę konferenciją buvo suorganizavę. Lituanistai turėtų su jais bendradarbiauti.

Čia dar pridėsiu, kad jotvingių klausimais taip pat domisi švedų ir vokiečių tyrinėtojai.

2. Lietuvių kalba neteko didelių savo teritorijos plotų baltarusių kalbos naudai. Mūsų akyse yra galutinai subaltarusėjusios Zietelos miestelio apylinkės į pietvakarius nuo Naugardo. Tokiu būdu galime stebėti, sekti baltarusėjimo procesą beveik jo eigoje. Reikėtų nedelsiant iširti naujai atsiradusią baltarusių kalbą ir padaryti ją prieinamą substrato mokslui. Galima manyti, ji žymiai skiriasi nuo tos, kuria kalbama Naugardo apylinkėse. Kyla klausimas, kokie lietuvių kalbos bruožai išliko Zieteloje, o kokie yra Naugarde. Tur būt, lietuvių kalbos subaltarusėjimo procesu susidomės ir Minsko Akademija. Vilniaus ir Minsko Akademijų bendradarbiavimas šiuose tyrinėjimuose, šiaip ar taip, pageidaujamas.

3. Lietuvių kalbos plotai Dieveniškių, Gervėčių ir Laz(d)ūnų apylinkėse vis mažėja. Lituanistika turi čia du uždavinius: iširti lietuvių kalbą, kuriai artinasi išnykimas, be to, iširti tik ką lietuvišku pagrindu atsiradusią baltarusių kalbą, dar visiškai nesusikonsolidavusią, arba neseniai susikonsolidavusią.

IV. 1. Lietuvos TSR teritorijoje egzistuoja arba egzistavo lenkų kalbos salos, kurių didžiausia yra Vilniaus apylinkės. Jų kilmės galimi du variantai: lenkų kalba buvo atsiradusi arba tiesiog iš lietuviško pagrindo, arba per baltarusių kalbos stadiją. Lenkų kalbininkė H. Turska kitados visai aiškiai įrodė, kad lenkų kalba galėjo atsirasti ir betarpiškai iš lietuviško pagrindo.

Iš anksto galima spėti, kad pirmutinis lenkų kalbos židinys buvo Vilnius. Suprantama, kad Vilniuje lenkų kalba negalėjo tiesiog atsirasti iš lietuvių kalbos. Reikia manyti, kad lietuvių kalba visų pirma buvo pakeista baltarusių kalba, kurios stipriausia atrama tapo Lietuvos kunigaikščio kiemas. Tik baltarusių kalba galėjo lengvai be jokių sunkumų pakisti į giminingą lenkų kalbą. Uniją sudarius, lenkų katalikų dvasininkai ją atsinešė į Vilnių.

Iš viso matyti, kad Vilniaus, o tuo pačiu ir Lietuvos lenkų kalboje išsilaikė dviejų kalbų svetimybės – lietuvių ir baltarusių, o kas ne mažiau svarbu, senovine forma, senesne, negu seniausieji lietuvių ir baltarusių kalbų paminklai. Be to, Vilniaus lenkų kalboje yra nemaža lenkiškų archaizmų, būtent leksikoje. Šių archaizmų išlaikymas aiškintinas tuo, kad Vilniaus lenkų kalba vystėsi be glaudaus santykio su lenkų kalba jos gimtinėje.

Lituanistikos uždavinys yra išieškoti Vilniaus lenkų kalboje viską, kas susiję su lietuvių (ir baltarusių) kalba ir suvartoti jos istorijos naudai. Tad pageidaujama yra šios kalbos gramatika, lygiai pageidaujamas yra ir jos frazeologinis žodynas. Be to, labai reikalingas tiek Vilniaus lenkų, tiek baltarusių kalbos lituanizmų sąrašas.

2. Germanistika iki šiol neturi nė vieno Mažosios Lietuvos vokiečių tarmės aprašo, dėl to mes nežinome, kaip atrodo vokiečių kalba, turėjusi pagrindų lietuvių kalbą. Tur būt, galima dar užpildyti šitą spragą? Tam tikra tyrinėjimų pradžia šia kryptimi jau yra padaryta: tai vokiečiu kalbininko W. Fenzlau darbas apie lietuviškus vietovardžius ir asmenvardžius, vokiečių kalboj vartojamus¹.

V. Lietuvių istorinės dialektologijos svarbiausias uždavinys yra nors apytikriai nustatyti, kokios yra lietuvių tarminės teritorijos tokio, o ne kitokio susiskaldymo priežastys. Viena dabartinio tarminio susiskaldymo priežastis buvo jau aukščiau nurodyta: jotvingių kalbos substratas. Bet reikia atsižvelgti ir į kitas priežastis.

Yra duomenų, net istorinių, kad dabartinėje etnografinėje Lietuvoje kadaise būta rytų slavų (rusų) *gorodi*, tai yra „tvirtovės (vokiečių *Burgen*)“, plg. *Gorodno* „Gardinas“. Kyla klausimas, ar rytų dzūkų fonetika su balsiais *ū, i* pirminių tautosilabinių junginių *an, un, en, in* vietoje nėra susijusi su rytų slavų fonetika? Tur būt, dzūkų fonetinė sistema buvo išgalėjusi visų pirma rusų tvirtovėse lietuvių gyventojų kalboje. Bet tuo tarpu tai tik mano mesta mintis, reikalinga dar įrodymo.

VI. Lietuvių tarmių visumą sudaro dvi didžiausios grupės: žemaičių ir aukštaičių. Visiems yra žinomi skirtumai ir nėra reikalo čia apie tai kalbėti. Bet iki šiol niekas nežino, dėl ko iš tikrųjų įvyko šios rūšies skilimas. Tam tikrą nurodymą, kokia linkme turi vykti tolimesni tyrinėjimai, duoda faktas, kad žemaičių tarmės daug kame sutinka su kaimynų latvių tarmėmis. Tikriausiai abiem atvejais reikia atsižvelgti į tą patį substratą, būtent kuršių kalbą. Dėl kuršių dabar nėra abejonių,

¹ Die deutschen Formen der litauischen Orts- und Personennamen des Memelgebiets, Halle, 1936.

kad jie iš dalies pasidarė žemaičiais, o iš dalies tam tikra latvių gentimi. Kuršių kalba vis dar per mažai žinoma, bet, manau, ji buvo tam tikros suomių tarmės įtakoje. Čia reikia pridurti, kad suomių kilmės yra lybiai, kurių liekana, latvių apsupta, iki šiol gyvena Baltijos pajūryje. Visa, kas čia aukščiau pasakyta, tai tik spėliojimai. Didesni tyrinėjimai, rodos, neįmanomi be bendradarbiavimo su latvių ir estų kalbininkais.

VII. Per ilgus laikus visaip keitėsi lietuvių tarmių sienos. Kaip tik tokiu būdu atsirado mišriosios tarmės. Ypač ekspansyvi buvo, mano manymu, dzūkų tarmė. Jos teritorijoje akylai tyrinėtojai suras, be abejo, kai kur vakarų tarmių pėdsakų. Šiaip ar taip, čia kalbama apie labai svarbią temą.

VIII. Dar viena tema iš lietuvių istorinės dialektologijos: „Upių reikšmė (vaidmuo), lietuvių kalbos teritorijai susiskaldant į tarminius plotus“. Ši tema iš tikrųjų verta dėmesio. Tai matyti, tarp kitko, iš to, kad istorinę žemaičių sieną iš rytų pusės sudaro Nevėžis.

IX. Mūsų laikų istorinėje kalbotyroje vis didesnę vaidmenį vaidina onomastika. Jos uždavinių aptarimui reikia skirti atskirą straipsnį. Lietuviškos onomastikos klausimu iš dalies jau esu rašęs kitur. Čia tik norėčiau atkreipti dėmesį į nepaprastai svarbią istorinę problemą. Lietuvoje, panašiai kaip ir kituose kraštuose, miestai ir miesteliai labai dažnai atsirado prie upių santakos, tiksliau sakant, prie intako netoliese santakos. Būtų reikalingas ir labai naudingas pilnas (kiek tai galima) ir tikslus sąrašas tų gyvenamųjų vietovių, kurios yra prie upių santakos. Tokio sąrašo duomenys palengvins vandenvardžių ir vietovardžių aiškinimą, be to, patikslins archeologijos tyrinėjimų duomenis. Pavyzdžiui imkime Vilnių: dabar jis yra abipus Neries (Vilijos) krantų, bet jo pradmenų archeologai turi ieškoti prie Vilnios (intako)*.

Mano aukščiau išdėstyta lituanistikos programa – kaip matome, didelė. Ji gali būti įvykdyta, suprantama, ne iš karto, bet per dešimtmečius, žingsnis po žingsnio – bendru, atkakliu, ištvėringu daugelio mokslui atsidėjusių žmonių darbu.

Kalbininkai lituanistai, ieškodami kelių į lietuvių kalbos praeities lobyną, turi bendradarbiauti su slavistais, germanistais, latvių ir estų kalbininkais. Santykių su archeologais ir istorikais palaikymas praplės istorinės lietuvių kalbotyros horizontus.

Poznań

---

* Šia tema spausdinamas mano straipsnis žurnale „Die Welt der Slawen“.